

Degen, Robert

Toruński projekt specjalizacji archiwistycznej na studiach magisterskich z roku 1952

Res Historica 28, 93-104

2009

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez **Muzeum Historii Polski** w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

Robert Degen

Toruński projekt specjalizacji archiwistycznej na studiach magisterskich z roku 1952

Uwagi wstępne

Ważnym wydarzeniem dla współczesnych szkół wyższych w Polsce jest stopniowe przyjmowanie kształcenia w systemie bolońskim. Jego dwoma pierwszymi etapami są trzyletnie studia zawodowe i dwuletnie magisterskie. To rozwiązanie jest nowością dla części pracowników polskich uniwersytetów. Nie można jednak zapominać, że w powojennej historii studiów uniwersyteckich w naszym kraju był już okres, kiedy kształcono młodzież w ramach studiów dwustopniowych, właśnie zawodowych i magisterskich. Miało to miejsce w latach 1949–1954. W tym samym czasie w uniwersytetach w Warszawie i Toruniu zainicjowano nauczanie archiwistów w ramach specjalizacji na studiach kierunku historia. W obu przypadkach pierwsze programy specjalizacji związane były z realizacją kształcenia właśnie w ramach trzyletnich studiów zawodowych.

Początki uniwersyteckiego kształcenia archiwistów w Polsce są opisane w literaturze przedmiotu¹. W publikacjach poświęconych tej tematyce nie zwracano jednak zbyt dużej uwagi na problem kształcenia archiwistów w ramach historycznych studiów magisterskich. Jak się wydaje to dość poważny brak, tym

¹ W. Chorażyczewski, W. Kwiatkowska, *Kształcenie archiwistów na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu w latach 1951–2001*, „Archiwista Polski”, nr 3–4, 2001, s. 54–72; K. Groniowski, *Warszawska specjalizacja archiwalna (1951–1953)*, „Archeion”, t. 102, 2000, s. 65–91; F. Paprocki, *Pięć lat Studium Archiwalnego w Toruniu*, „Archeion”, t. 27, 1957, s. 315–318; H. Robótka, *Kształcenie archiwistów na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu*, [w:] *Archiwa wobec wyzwań XXI wieku. Pamiętnik III Powszechnego Zjazdu Archiwistów Polskich, Toruń, 2–4 września 1997*, t. 1, Radom 1997, s. 85–97; B. Ryszewski, *Specjalizacja archiwistyczna na Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu i jej absolwenci w latach 1951–1967*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu”, Nauki Humanistyczno-Społeczne z. 35, Historia, V, 1969, s. 121–140; A. Tomczak, *Katedra Archiwistyki i Nauk Pomocniczych Historii UMK w Toruniu w latach 1951–1971*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici”, Nauki Historyczno-Społeczne z. 54, Historia VIII, 1973; idem, *Kształcenie kandydatów do pracy w archiwach w pierwszych latach Polski Ludowej. Działalność Adama Stebelskiego*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici”, Nauki Humanistyczno-Społeczne z. 114, Historia, XVI, 1980, s. 7–28; idem, *Specjalizacja archiwistyczna na UMK w Toruniu w latach 1951–1981*, [w:] *Problemy kształcenia archiwistów na uniwersytetach. Materiały sesji odbytej 12 LX 1981 r. w Toruniu z okazji 30-lecia specjalizacji archiwistycznej na UMK*, red. A. Tomczak, Toruń 1982, s. 8–20.

bardziej, że prace nad zorganizowaniem tego typu studiów były prowadzone na początku lat pięćdziesiątych ubiegłego wieku. Mimo ostatecznego niepowodzenia miały wpływ na kształt późniejszego nauczania adeptów wiedzy archiwalnej w polskich uniwersytetach. Toruńskim projektem organizacji specjalizacji archiwistycznej na studiach historycznych II stopnia poświęcone są poniższe rozważania.

Roczna specjalizacja archiwistyczna w Toruniu i w Warszawie

W obliczu strat, jakie dotknęły personel archiwów polskich i rosnącego stale zapotrzebowania na nowe kadry fachowe, właściwie od 1945 r. zastanawiano się nad najlepszym sposobem przygotowania zawodowego archiwistów w Polsce. Ostatecznie zdecydowano się zrealizować koncepcję powołania studiów z zakresu archiwistyki w instytutach historii uniwersytetów². Ich uruchomienie planowano początkowo w trzech szkołach – w Uniwersytecie Warszawskim, Uniwersytecie Jagiellońskim i Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w Toruniu³, a oparciem dla nich miały być projektowane w tych ośrodkach katedry archiwistyki i nauk pomocniczych historii⁴. W roku akademickim 1951/1952 zainicjowano jednak zajęcia archiwistyczne jedynie w ramach studiów historycznych, w Warszawie i Toruniu.

Na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych ubiegłego wieku w polskich uniwersytetach – także w obu wyżej wspomnianych – kształcenie historyczne prowadzono w dwóch trybach⁵. Od zakończenia wojny, przyszli historycy organizowali swoją naukę w oparciu o system funkcjonujący również przed 1939 r. Wybierali wykłady, w których chcieli uczestniczyć, nie było zajęć obowiązkowych, a studenci zobowiązani byli do udziału w pewnej liczbie godzin dydaktycznych i zdania wskazanych z góry egzaminów. W 1947 r. ogłoszono reformę systemu kształcenia akademickiego. Polegała ona na wprowadzeniu studiów dwustopniowych – trzyletnich zawodowych i dwuletnich magisterskich. Wraz z nią w całym kraju ujednolicono organizację roku akademickiego, a także wprowadzono takie same – obowiązkowe – wykłady i ćwiczenia. Pierwszą rekrutację na trzyletnie studia historyczne przeprowadzono w 1949 r.

² Koncepcja ta była szerzej dyskutowana w czasie wrocławskiej konferencji archiwalnej 1948 r., na kanwie wygłoszonego wówczas referatu Witolda Suchodolskiego. Zastanawiano się wówczas nad możliwością wprowadzenia wyżej podanego rozwiązania lub powołaniem osobnej Wyższej Szkoły Archiwalnej. Por. B. Ryszewski, *op. cit.*, s. 122.

³ K. Groniowski, *op. cit.*, s. 67.

⁴ A. Tomczak, *Katedra Archiwistyki i Nauk Pomocniczych Historii...*, s. 8.

⁵ Uwagi dotyczące systemu kształcenia uniwersyteckiego w Polsce w latach 1945–1954 zob.: W. Chorażyczewski, S. Roszak, *System kształcenia historyków w UMK w Toruniu w latach 1945–2005*, [w:] *Instytut Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika (1945–2005). Wybrane problemy*, red. J. Sziling, Toruń 2006, s. 165–166, 170.

Powołane do życia latem 1951 r. specjalizacje archiwistyczne w Warszawie i Toruniu były przeznaczone właśnie dla studentów III roku zawodowych studiów historycznych. Ich program – identyczny w obu ośrodkach – przewidywał zaledwie dwa obowiązkowe przedmioty: archiwistykę oraz historię ustroju ziem polskich, a uzupełnieniem kursu miały być obowiązkowe praktyki, przeprowadzane w archiwach państwowych⁶. Z tytułu wykształcenia historycznego adepci archiwistyki zobowiązani byli także do odbycia wykładów z historii najnowszej (od 1871 r.), uczestniczenia w zajęciach z historii Polski po 1864 r. (wykład i ćwiczenia), historii ruchu robotniczego (także wykład i ćwiczenia) i w wykładzie poświęconym historii narodów ZSRR (od 1861 r.). Musieli wybrać wykład monograficzny, uczęszczać na zajęcia prezentujące elementy ekonomii politycznej oraz zagadnienia ustrojowe Polski współczesnej. Wśród obowiązkowych ćwiczeń znalazły się także zajęcia z nauk pomocniczych historii oraz seminarium z wybranego działu historii⁷.

W tak skromnych ramach programów specjalizacji archiwistycznej główny ciężar przekazania wiedzy fachowej musiał spoczywać na zajęciach z archiwistyki. I tak rzeczywiście było. W Warszawie wykłady prowadzone przez Adama Stebelskiego i Adama Wolffa były podzielone na trzy bloki zagadnień⁸. Pierwszy z nich – archiwistyka analityczna – mieścił w sobie metodykę opracowania archiwaliów oraz dzieje form kancelaryjnych. Drugi – archiwistyka opisowa – koncentrował się na problemach archiwoznawczych. Wreszcie archiwistyka organizacyjna poświęcona była współczesnym wówczas problemom archiwów – ich organizacji w Polsce, sieci archiwalnej, technice i pomieszczeniom archiwalnym, roli archiwów i wymaganiom, jakim powinni umieć sprostać archiwiści. Realizowane w czasie specjalizacji ćwiczenia – prowadzone przez Jadwigę Jankowską – były uzupełnieniem zajęć z archiwistyki analitycznej.

Toruńskie zajęcia z archiwistyki podzielone zostały pomiędzy Ryszarda Mienickiego i Zygmunta Wdowiszewskiego. Pierwszy z nich koncentrował się na podstawowych zagadnieniach teoretycznych i metodycznych⁹. Swoje wykłady rozpoczynał od obszernego omówienia publikacji z zakresu archiwistyki – zarówno polskich, jak i zagranicznych. Następnie prezentował podstawowe terminy, zasady archiwalne i ich konsekwencje metodyczne. Nie pomijał metodyki opracowania archiwaliów i zasad przygotowania pomocy informacyjnych różnego

⁶ A. Tomczak, *Kształcenie kandydatów do pracy w archiwach...*, s. 14; taki sam program specjalizacji miał obowiązywać także w Uniwersytecie Jagiellońskim, por. K. Groniowski, *op. cit.*, s. 67.

⁷ W. Chorażyczewski, S. Roszak, *op. cit.*, s. 172–173.

⁸ Dokładnie program wykładów i ćwiczeń z archiwistyki opracowany przez Kazimierza Konarskiego i Adama Wolffa, a realizowany w Uniwersytecie Warszawskim w latach 1951–1953 zob.: A. Tomczak, *Kształcenie kandydatów do pracy w archiwach...*, s. 23–27; obsada personalna zajęć *ibidem*, s. 15.

⁹ Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu, Dział Rękopisów [dalej cyt.: BUwT, DR], sygn. 960 – zeszyt pt. „Notatki z zajęć dydaktycznych na UMK w r. akad. 1951/52”.

rodzaju. Swój wykład kończył zarysem dziejów archiwów polskich. Wątki archiwoznawcze rozwijane były w czasie wykładów i ćwiczeń prowadzonych przez Z. Wdowiszewskiego¹⁰. Treścią jego wykładów były rozważania nad kształtem sieci archiwów w Polsce oraz charakterystyka poszczególnych rodzajów archiwów historycznych – państwowych, miejskich, kościelnych i prywatnych (tych do 1939 r.). Także w czasie wykładów Z. Wdowiszewski odnosił się do problemu archiwaliów przechowywanych w bibliotekach oraz wprowadzał w technikę poszukiwań archiwalnych. Prowadzone przez niego ćwiczenia, szczególnie w pierwszym semestrze, eksplorowały zarówno zagadnienia archiwo-, jak i aktownawcze. W drugim natomiast, polegały na pracy z aktami z zasobu toruńskiego archiwum i – jak należy przypuszczać – pozwalały uzupełnić wiedzę teoretyczną zdobytą w czasie wykładów R. Mienickiego o doświadczenia praktyczne.

Analizując zarówno warszawskie, jak i toruńskie treści programowe, należy przyznać, że w obu przypadkach pozwalały one adeptom archiwistyki zapoznać się z podstawowymi problemami archiwistycznymi i wprowadzały w mechanizmy pracy archiwalnej. Nie można jednak ukrywać, że taki kształt studiów, bardzo mocno uzależniał jakość przygotowania zawodowego przyszłych archiwistów od efektywnego przepracowania praktyki archiwalnej i własnego wysiłku studentów, włożonego w pogłębienie wiedzy fachowej, choćby z zakresu przydatnych na co dzień archiwistom nauk pomocniczych historii. Trudno wszak przypuszczać, iż zapotrzebowanie w tym zakresie mogły zaspokoić znajdujące się w kanonie zajęć historycznych – wybierane w zależności od specjalizacji zawodowej – ćwiczenia z NPH, wykład monograficzny czy seminarium z wybranego działu historii, którym mogła być także archiwistyka¹¹. W takiej sytuacji, naturalnym i pożądanym uzupełnieniem studiów z zakresu archiwistyki na III roku historii mogły być tylko dwuletnie studia magisterskie.

Geneza toruńskiego projektu studiów magisterskich ze specjalizacją archiwistyczną

Jak już wspomniano, podstawą do wprowadzenia dwustopniowych studiów uniwersyteckich w powojennej Polsce była reforma z 1947 r. Pierwszy nabór na historyczne studia zawodowe przeprowadzono jednak dopiero w roku 1949. W tej sytuacji pierwszą rekrutacją na studia magisterskie miała być ta, którą planowano na lato 1952 r.

¹⁰ Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu [dalej cyt.: AUMK], Akta Wydziału Humanistycznego [dalej cyt.: AWH], sygn. WH-7/8, s. 11–12.

¹¹ Takie seminarium prowadził w Toruniu Ryszard Mienicki, na pewno w roku akademickim 1952/1953, zob. BUwT, DR, sygn. 960 – zeszyt pt. „UMK r. 1952–1953”

Prace nad wskazaniem ośrodków uprawnionych do prowadzenia studiów magisterskich koncentrowały się w Departamencie Studiów Uniwersyteckich Ministerstwa Szkół Wyższych i Nauki. Jak można przypuszczać, na przełomie 1951 i 1952 r. weszły one w decydującą fazę. Dnia 28 stycznia 1952 r. została zorganizowana w MSWiN konferencja z udziałem przedstawicieli ośrodków uniwersyteckich kształcących w zakresie historii¹², której przedmiotem były właśnie studia II stopnia. Jej wyniki dyskutowano w Toruniu trzy dni później, 31 stycznia, w czasie posiedzenia pracowników naukowych Zespołu Katedr Historycznych¹³. Uchwalono wówczas wnioski o zwrócenie się do ministerstwa z prośbą o uruchomienie na Wydziale Humanistycznym UMK historycznych studiów II stopnia z trzema specjalizacjami. Wśród nich znalazła się specjalizacja z zakresu archiwistyki i nauk pomocniczych historii¹⁴.

Autorem projektu był Ryszard Mienicki. Trudno jednak odpowiedzieć na pytanie, kiedy zaczęto w Toruniu zastanawiać się nad możliwością prowadzenia historycznych studiów magisterskich ze specjalizacją archiwistyczną, jak również, kiedy zaczęto projektować ich kształt. Na pewno nie można wykluczyć, iż projekt studiów II stopnia historii i specjalizacji archiwistycznej w ich ramach, po raz pierwszy został w Toruniu opracowany jeszcze wiosną 1951 roku, nawet w końcu kwietnia, gdy toruński Zespół Katedr Historycznych zwrócił się do ministerstwa z prośbą o uruchomienie specjalizacji archiwistycznej w ramach studiów zawodowych. W zachowanym w spuściźnie R. Mienickiego, niedatowanym niestety projekcie planu, autor używa zwrotu „-- projektowana katedra zespołowa archiwistyki i nauk pomocniczych historii --”¹⁵. Wspomniana katedra została powołana do życia uchwałą Senatu UMK 1 czerwca 1951 r.¹⁶ i choćby z tego powodu można moment opracowania pierwszej wersji projektu przesunąć tak daleko w przeszłość. Faktem jest natomiast, że swoją ostateczną wersję projekt osiągnął na początku lutego 1952 r., kiedy został dołączony do dokumentów wysłanych Departamentowi Studiów Uniwersyteckich MSWiN.

Odpowiedź na pytanie, dlaczego właśnie w Toruniu zaczęto myśleć o studiach archiwistycznych na II stopniu studiów historycznych, wydaje się być łatwiejsza. Na pewno nie bez znaczenia dla podjęcia wysiłków w tym zakresie był zamiar, bądź już realizacja, kształcenia archiwistów w Toruniu na studiach zawodowych. Swój wpływ miało także z pewnością i to, że Toruń zdawał się być już wówczas

¹² Por. AUMK, AWH, sygn. WH-7/9, s. 127.

¹³ Protokół posiedzenia zob. *ibidem*, s. 129 i nn.

¹⁴ Oprócz archiwistycznej, wnoszono o powołanie specjalizacji dzieje Polski do 1864 r. ze szczególnym uwzględnieniem zagadnień pomorskich i mazurskich oraz krajów nadbałtyckich, a także historii powszechnej i Polski (1864–1951) ze szczególnym uwzględnieniem Niemiec i ruchu robotniczego w byłym zaborze pruskim. Zob. *ibidem*.

¹⁵ BUwT, DR, sygn. 960 – składki pt. „Zapiski dot. zajęć seminaryjnych, dydaktycznych na UMK; plany i sprawozdania z tychże oraz adresy i notatki”, k. 23–24.

¹⁶ A. Tomczak, *Katedra Archiwistyki i Nauk Pomocniczych Historii...*, s. 8.

idealnym ośrodkiem do prowadzenia studiów archiwistycznych w pełnym zakresie¹⁷.

Oparciem dla procesu dydaktycznego w ramach studiów magisterskich mogła być sama Katedra Archiwistyki i Nauk Pomocniczych Historii, a także cały Zespół Katedr Historycznych UMK, z zatrudnionymi tam R. Mienickim, Z. Wdowiszewskim, Karolem Górskim, Marianem Gumowskim, Wojciechem Hejnoszem i Janem Gerlachem¹⁸. Naturalnym miejscem badań, jak i zajęć dydaktycznych prowadzonych dla młodych archiwistów, także w ramach studiów II stopnia, zdawało się być toruńskie archiwum. Do 1951 r. funkcjonowało ono jako Archiwum Miasta Torunia, w czerwcu tego roku zostało włączone do sieci archiwów państwowych, a faktycznie od początku lutego 1952 r. funkcjonowało w niej jako Oddział Terenowy Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Bydgoszczy¹⁹. Miejscem, w którym toruńscy adepci archiwistyki mogli także pracować z archiwaliami, w większości wytworzonymi przez administrację rządową, zarówno pruską, jak i polską z lat 1920–1939, mogły być archiwa państwowe w Bydgoszczy²⁰ oraz – określane już wówczas jako archiwa „niedaleko położone” – w Gdańsku i Olsztynie. Podobne znaczenie, tym razem dla zdobycia doświadczeń w pracy z staropolskimi materiałami archiwalnymi, mogły mieć diecezjalne placówki w Pelplinie i Włocławku. Z punktu widzenia organizacji działalności dydaktycznej, uzupełnieniem warsztatu niezbędnego dla studiów archiwistycznych były także toruńskie biblioteki naukowe – główna biblioteka uniwersytecka oraz księgozbiory zgromadzone w Instytucie Historii UMK, Książnicy Miejskiej i Toruńskim Towarzystwie Naukowym.

Projekt studiów historycznych II stopnia ze specjalizacją archiwistyka i nauki pomocnicze historii

Opracowany w ostatecznej wersji na przełomie 1951 i 1952 roku projekt historycznych studiów II stopnia ze specjalizacją archiwistyka i nauki pomoc-

¹⁷ Na walory Torunia jako ośrodka kształcenia archiwistów w ramach studiów historycznych II stopnia zwracano uwagę właśnie w projekcie planu tych studiów, por. BUwT, DR, sygn. 960 – składki pt. „Zapiski dot. zajęć seminaryjnych, dydaktycznych na UMK; plany i sprawozdania z tychże oraz adresy i notatki”, k. 23, jak i AUMK, AWH, sygn. WH-7/9, k. 132.

¹⁸ Nazwiska tych wykładowców w kontekście zajęć na specjalizacji archiwistyka i nauki pomocnicze historii pojawiły się w ostatecznym projekcie planu tych studiów, zob. AUMK, AWH, sygn. WH-7/9, k. 132.

¹⁹ Por. K. Ciesielska, *Archiwum toruńskie w latach 1945–1970. Krótki rys historyczny*, „Rocznik Toruński”, t. 5, 1971, s. 214.

²⁰ Bydgoskie archiwum pojawiło się na liście miejsc stanowiących „Podstawę rzeczową” dla toruńskich studiów jedynie w pierwszym ich projekcie, por. BUwT, DR, sygn. 960 – składki pt. „Zapiski dot. zajęć seminaryjnych, dydaktycznych na UMK; plany i sprawozdania z tychże oraz adresy i notatki”, k. 23.

nicze historii bardzo jasno określał ich cel²¹. Miało nim być przygotowanie pracowników, którzy znaleźliby zatrudnienie w placówkach archiwalnych Pomorza, Śląska, Warmii i Mazur oraz Wielkopolski. Przede wszystkim miejscem pracy toruńskich absolwentów miały być archiwa państwowe. Nie można jednak wykluczyć – nawet mimo sytuacji politycznej, w jakiej starano się powołać toruńskie studia II stopnia – istnienia świadomie zarysowanej perspektywy, w której toruńskie studia archiwistyczne przygotowywałyby pracowników gotowych do podjęcia pracy także w archiwach Kościoła rzymskokatolickiego. Wśród miejsc, które miały stanowić zaplecze dla procesu dydaktycznego realizowanego w uniwersytecie toruńskim wymieniono – o czym była już mowa – archiwa diecezjalne w Pelplinie i Włocławku.

Początkowo toruńskie studia historyczne II stopnia w zakresie archiwistyki i nauk pomocniczych historii przewidziane były przede wszystkim dla absolwentów Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. Za warunki przyjęcia uznano wówczas: zaliczenie kursu archiwistyki z III roku, zdanie egzaminów z archiwistyki i historii ustroju, odpowiednią znajomość języków łacińskiego i niemieckiego, odbycie wakacyjnej praktyki archiwalnej pozytywnie zaopiniowanej przez dyrektora właściwego archiwum oraz – co szczególnie wymowne w kontekście rekrutacji na studia przede wszystkim absolwentów toruńskich – wykazanie się odpowiednią „pracą na ćwiczeniach III-go roku”²². Ostatecznie z listy tej pozostały tylko: ukończenie specjalizacji archiwistycznej w ramach zawodowych studiów historycznych wraz z zaliczoną praktyką wakacyjną oraz znajomość języków obcych. W ten sposób toruńskie studia historyczne II stopnia dla archiwistów mogły być otwarte na absolwentów specjalizacji archiwistycznej Uniwersytetu Warszawskiego i tych wszystkich szkół wyższych, które w przyszłości mogły rozpocząć kształcenie archiwistów w ramach studiów zawodowych.

Projekt programu zakładał przeprowadzenie w czasie studiów aż 885 godz. wykładów i ćwiczeń z zakresu archiwistyki oraz nauk pomocniczych historii. Oprócz nich studenci byli zobowiązani do odpracowania 1440 godz. pracy pod kontrolą.

Zarówno na I, jak i na II roku studiów magisterskich przewidziano wykłady i ćwiczenia z archiwistyki. Co semestr, w każdym tygodniu zaplanowano po 2 godz. zajęć poświęconych tej problematyce.

Wykłady i ćwiczenia z historii administracji Polski i państw zaborczych zaplanowane były tylko w pierwszym roku studiów i przewidziano na nie po 3 godz. tygodniowo.

²¹ Podstawą dla przedstawienia projektu planu będzie jego wersja przesłana do Ministerstwa Szkolnictwa Wyższego na początku lutego 1952 r. zachowana w zasobie Archiwum Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, zob. AUMK, AWH, sygn. WH-7/9, k. 132–133v.

²² BUwT, DR, sygn. 960 – składki pt. „Zapiski dot. zajęć seminaryjnych, dydaktycznych na UMK; plany i sprawozdania z tychże oraz adresy i notatki”, k. 23

W czasie trzech pierwszych semestrów zamierzano przekazywać studentom specjalizacji wiedzę z zakresu nauk pomocniczych historii (w ramach wykładów i ćwiczeń), w wymiarze 2 godz. tygodniowo. Świadomie wyłączono z nich paleografię, bo jej poświęcono w programie cykl osobnych zajęć. Już na I roku studiów magisterskich, zarówno w semestrze zimowym, jak i letnim przewidziano po 2 godz. paleografii łacińskiej. W tym samym czasie zakładano prowadzenie zajęć z paleografii i neografii ruskiej, z tym że w wymiarze o połowę mniejszym, tzn. po 1 godz. tygodniowo. Neografia niemiecka pojawiła się w programie dopiero na roku II i tylko w semestrze zimowym. Od razu jednak przeznaczano na nią aż 4 godz. tygodniowo.

Także w semestrze zimowym II roku studiów pojawił się wykład z zagadnień wydawniczych (2 godz. tygodniowo).

Istotne miejsce w programie zajmował blok poświęcony historiografii. Na I roku studiów magisterskich projektowano zajęcia poświęcone dziejopisarstwu polskiemu do połowy XVIII w. (semestr zimowy, 2 godz. tygodniowo) oraz historiografii polskiej od połowy XVIII w. do 1863 r. (semestr letni, też 2 godz.) Na II roku, w pierwszym semestrze planowano wykład o historiografii polskiej od 1863 do 1939 r. (ten sam wymiar, co wykłady na roku I) i wreszcie na ostatnim semestrze studiów – po 1 godz. w tygodniu poświęconej na omówienie współczesnej historiografii polskiej i radzieckiej.

W ciągu trzech pierwszych semestrów zaplanowane zostały zajęcia jeszcze z dwóch przedmiotów. Były to lektorat z języka niemieckiego (2 godz. tygodniowo) i konwersatorium z marksizmu-leninizmu (w tym samym wymiarze).

Co oczywiste w programie nie mogło zabraknąć seminarium magisterskiego. Miało ono trwać cztery semestry, po 2 godz. tygodniowo i zakończyć się przygotowaniem pracy dyplomowej. W ostatecznym projekcie programu określono je mianem „seminarium podstawowego” i nie wskazano zakresu tematycznego. Można jednak przypuszczać, że pokrywał się on z problematyką specjalizacji i jej uczestnicy zobowiązani byli do przygotowania pracy magisterskiej z zakresu archiwistyki lub nauk pomocniczych historii. W pierwszej wersji programu R. Mienicki wyraźnie zaznaczył, że seminarium musi być z archiwistyki²³.

Uzupełnieniem programu studiów miały być wycieczki programowe. Początkowo za idealne rozwiązanie uważano poświęcenie wycieczki po I roku studiów na zapoznanie się z działalnością i zasobami wybranych archiwów polskich, a po II – zagranicznych. Tylko w przypadku braku funduszy dopuszczano możliwość ograniczenia się do dwóch wycieczek krajowych²⁴. Ostatecznie zdecydowano, że po I roku zaplanowano zorganizowanie wycieczki do archiwów w Warszawie,

²³ BUwT, DR, sygn. 960 – składki pt. „Zapiski dot. zajęć seminaryjnych, dydaktycznych na UMK; plany i sprawozdania z tychże oraz adresy i notatki”, k. 23–24.

²⁴ *Ibidem*.

Krakowie, Łodzi i Wrocławiu, w II – do Olsztyna, Gdańska, Szczecina, Gniezna i Poznania.

Dla zaliczenia I roku studiów konieczne było złożenie kolokwii z archiwistyki, ale także z języka niemieckiego i marksizmu-leninizmu. Możliwość zaliczenia całych studiów dawało zdanie ogólnego egzaminu końcowego, oczywiście dopiero po złożeniu pracy dyplomowej.

Losy projektu

Wniosek o otwarcie w Uniwersytecie Mikołaja Kopernika studiów historycznych II stopnia wraz ze specjalizacją w zakresie archiwistyki i nauk pomocniczych historii został przesłany do Ministerstwa Szkół Wyższych i Nauki na początku lutego 1952 r. Jednak już wówczas zdawano sobie sprawę z nikłych szans na ich uruchomienie, szczególnie w ramach tej specjalizacji. Już ze wspomnianej konferencji, która miała miejsce 28 stycznia, Bronisław Włodarski – ówczesny dziekan Wydziału Humanistycznego UMK – przywiózł informacje, że ministerstwo nie jest raczej zainteresowane powołaniem magisterskich studiów archiwistycznych w Toruniu, choć – jak go wówczas zapewniano – ostateczna decyzja w tej sprawie nie została jeszcze wówczas podjęta²⁵. Poza tym do Torunia docierały informacje o nieprzychylnym stanowisku władz centralnych co do kształcenia archiwistów w tym mieście w ogóle. W tej sytuacji władze wydziału zdecydowały się zwrócić o poparcie dla ich inicjatywy do Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych. Bardzo bezpośrednio, w liście z 9 lutego 1952 r., Bronisław Włodarski poprosił Rafała Gerbera, który miał niebawem przyjechać do Torunia, o „-- obronę studiów II stopnia archiwistyki --” i przesłał mu ten sam projekt studiów, który wcześniej został przekazany do MSWiN²⁶.

Rafał Gerber nie odwiedził Torunia wiosną 1952 r., a nadzieje na poparcie toruńskiego projektu ze strony naczelnego dyrektora okazały się płonne. W maju R. Gerber – przy okazji krytyki programu specjalizacji archiwistycznej ułożonego bez udziału NDAP – nie tylko nie wsparł starań o wprowadzenie specjalizacji archiwistycznej na II stopniu studiów historycznych, ale w sposób jednoznaczny opowiedział się za likwidacją szkolenia zawodowego archiwistów w Toruniu na III roku historii, przeniesieniem go do Krakowa lub koncentracją całego kształcenia archiwistów w Warszawie²⁷.

Do początku kwietnia do władz uniwersytetu toruńskiego nie dotarły żadne informacje, które w jakimkolwiek stopniu pozwalały przewidzieć decyzję ministerstwa co do studiów historycznych II stopnia i planowanych w ich ramach

²⁵ AUMK, AWH, sygn. WH-7/9, k. 127.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ K. Groniowski, *op. cit.*, s. 69.

specjalizacji. Na monity kierowane do Warszawy przez dziekana Wydziału Humanistycznego, których oficjalnym powodem było zaniepokojenie studentów, niepewnych możliwości dalszego kształcenia w zakresie archiwistyki, ministerstwo odpowiedziało dopiero na początku maja²⁸.

Potwierdzono wówczas, że decyzja w sprawie uruchomienia historycznych studiów magisterskich w Toruniu ze specjalizacją archiwistyczną nie została jeszcze podjęta. Dodano także, że ma się tą sprawą zająć specjalnie powołana komisja ministerialna, a o wyniku jej prac uniwersytet zostanie poinformowany. Tymczasem 23 maja 1952 roku MSWiN ogłosiło listę uniwersytetów uprawnionych do przeprowadzenia rekrutacji na II stopień studiów w ramach określonych kierunków, na rok akademicki 1952/1953²⁹. Zgodnie z nią, nabór na magisterskie studia historyczne mogły rozpocząć jedynie uniwersytety w Krakowie, Łodzi, Poznaniu, Warszawie i Wrocławiu.

Nie można powiedzieć, na ile ostatecznie potraktowano w Toruniu decyzję wyrażoną we wspomnianej liście. Z jednej strony nie można było wykluczyć potencjalnych szans na dodanie do niej innych uniwersytetów i kierunków. Tak na przykład już w końcu czerwca 1952 roku dopisane zostały do niej historyczne studia II stopnia ze specjalizacją bibliotekarską (Uniwersytet Warszawski i Łódzki) oraz pedagogiczną (tylko Uniwersytet Warszawski)³⁰. Z drugiej jednak strony upływający czas skłaniał do przeprowadzenia rekrutacji w ramach ustalonych przez ministerstwo, bez oczekiwania na jakiegokolwiek zmiany. Na przełomie czerwca i lipca rozdysponowano osiem miejsc, jakie dla absolwentów UMK przewidziano na studiach historycznych w Uniwersytecie im. Adama Mickiewicza³¹. Wśród wybranych wówczas kandydatów znalazła się także czwórka absolwentów specjalizacji archiwistycznej I stopnia³².

Jak należy przypuszczać, niejasna przyszłość kształcenia archiwistów w ramach studiów historycznych II stopnia, już wiosną 1952 r. legła u podstaw prac nad modyfikacją programu jednorocznego studium archiwalnego prowadzonego przez UMK. Wyraźnie widać, że projektujący je Ryszard Mienicki starał się przenieść do niego rozwiązania planowane do realizacji w czasie studiów dwuletnich. Poza drobnymi zmianami w rozłożeniu treści w ramach wykładów z archiwistyki postulował wprowadzenie do programu całorocznego kursu – po 1 godzinie tygodniowo – neografii niemieckiej i ruskiej oraz zapisanie w nim obowiązkowych wycieczek programowych do archiwów w Bydgoszczy, Gdańsku, Poznaniu,

²⁸ AUMK, AWH, sygn. WH-7/8, k. 32, 38.

²⁹ AUMK, AWH, sygn. WH-7/9, k. 57–61.

³⁰ *Ibidem*, k. 66.

³¹ *Ibidem*, k. 28–70.

³² Początkowo była to trójka: Elżbieta Skalińska, Mieczysław Skrzek i Kazimierz Wajda, później – z listy rezerwowej – dodano do nich Stefana Czecha, zob. AUMK, AWH, sygn. WH-7/9, k. 28–70.

Szczecinie i Wrocławiu³³. Z tych postulatów udało się zrealizować początkowo tylko jeden, i to częściowo – w roku 1952/1953 do programu specjalizacji, w drugim semestrze, wprowadzono ćwiczenia z neografii niemieckiej³⁴.

Wpływ niedopuszczonego do realizacji w Toruniu projektu studiów historycznych II stopnia dla specjalizacji archiwistyka i nauki pomocnicze historii, jest bardziej widoczny w programie dwuletniego studium archiwistycznego, którego zajęcia zainicjowano w Uniwersytecie Mikołaja Kopernika w roku akademickim 1954/1955. Podobieństwa między tymi dwoma programami wydają się oczywiste choćby z tego powodu, że w obu naukę archiwistyki rozłożono na dwa lata. Z drugiej strony jednak, szukając analogii pomiędzy tymi dwoma rozwiązaniami programowymi, należy zwrócić uwagę na jeszcze jedną rzecz. Zarówno wcześniejszy projekt studiów uzupełniających, jak i program rzeczywiście realizowany w Toruniu od 1954 roku, wydają się być naturalną kontynuacją i rozwinięciem treści kształcenia przekazywanych studentom archiwistyki w UMK, w latach 1951–1953.

Wspomniane, dwuletnie studium archiwistyczne funkcjonowało w Toruniu w ramach czteroletnich, jednolitych studiów magisterskich na kierunku historia, na które nabór po raz pierwszy przeprowadzono w roku 1952. Spośród zajęć planowanych dla studentów studiów uzupełniających, w programie specjalizacji na studiach czteroletnich, nie pojawiły się zajęcia poświęcone zagadnieniom wydawniczym, a blok przedmiotów ideologicznych-politycznych znalazł się wśród treści nauczania opracowanych dla całego kierunku historia³⁵. Przewidziano w nim natomiast – w ciągu dwóch lat nauki – cotygodniowe zajęcia z archiwistyki (wykłady i ćwiczenia), w wymiarze 2 godzin³⁶. W takim samym wymiarze godzinowym zaplanowano zajęcia z historii ustroju i administracji ziem polskich, a z czasem – na roku IV – wprowadzono na specjalizacji dwugodzinny wykład o podstawach ustroju i prawa PRL. Od początku dla studentów IV roku obowiązkowe były wykłady i ćwiczenia z nauk pomocniczych historii. Poza tym, studenci musieli uczestniczyć w ćwiczeniach z paleografii łacińskiej, neografii niemieckiej i rosyjskiej, w wymiarze 1 godziny przez dwa semestry. Istotnym elementem studiów na specjalizacji było seminarium magisterskie. Podobnie jak zajęcia z archiwistyki czy historii ustroju, było ono prowadzone na III i IV roku, przez 2 godz. tygodniowo. Jego problematyka dotyczyła na przemian archiwistyki i archiwistyki z historią ustroju. Było ono obowiązkowe dla studentów specjalizacji i tylko wyjątkowo dopuszczano możliwość pisania prac magisterskich z innych dziedzin. Jednak nawet w tym wypadku młodzi adepci archiwistyki musieli brać udział w seminariach archiwistycznych. Poza tym w programie studiów znalazły

³³ AUMK, AWH, sygn. WH-7/8, k. 31.

³⁴ B. Ryszewski, *op. cit.*, s. 125–126.

³⁵ W. Chorażyczewski, S. Roszak, *op. cit.*, s. 176–177.

³⁶ Program ten za: B. Ryszewski, *op. cit.*, s. 126–127.

się trzy obowiązkowe, tygodniowe wycieczki do archiwów i czterotygodniowa praktyka archiwalna po IV roku.

Podsumowanie

Trudno powiedzieć, co było ostateczną przyczyną niepowołania w Toruniu studiów historycznych II stopnia ze specjalizacją archiwistyka i nauki pomocnicze historii. Nie można wykluczyć, że był to cały splot wydarzeń, które odbiły się negatywnie na toruńskim ośrodku akademickiego kształcenia historyków. Przełom lat czterdziestych i pięćdziesiątych był okresem, kiedy w wyniku centralnie kierowanej polityki na dłuższy bądź krótszy czas z pracą w UMK rozstali się między innymi Andrzej Tomczak czy Irena Janosz-Biskupowa³⁷. Sygnalizowana przez B. Włodarskiego w liście do R. Gerbera niechęć do toruńskiej archiwistyki mogła być więc tylko jednym z przejawów stosunku władz ministerialnych do Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Mikołaja Kopernika. Nie można ostatecznie odrzucać także możliwości, w której decydująca dla losów toruńskiego projektu specjalizacji archiwistycznej w ramach II stopnia studiów historycznych była negatywna opinia Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych, wyrażona w maju 1952 r. Wreszcie należy pamiętać, że równocześnie z wiosną 1952 r., wtedy gdy ważyły się losy wspomnianego wielokrotnie projektu studiów archiwistycznych, w Ministerstwie Szkolnictwa Wyższego i Nauki dopracowywano szczegóły kolejnej reformy kształcenia uniwersyteckiego w Polsce. Latem 1952 roku weszła w życie ustawa wprowadzająca czteroletnie, jednolite studia uniwersyteckie, a pierwszy rok studiujący w tym trybie rozpoczął naukę jesienią 1952 r. W tym kontekście doraźny charakter planowanych studiów II stopnia mógł być powodem lub usprawiedliwieniem decyzji w tym zakresie dotyczącej UMK.

Abstrahując od powodów niedopuszczenia do realizacji w Toruniu studiów historycznych II stopnia ze specjalizacją archiwistyka i nauki pomocnicze historii, trzeba podkreślić, że ostatecznie były to tylko przejściowe trudności. Zapomniany dziś projekt ich programu, jak na ówczesne postrzeganie nauki o archiwach i archiwaliach realizujący kształcenie archiwistów w miarę kompletnie, stał się podstawą dla przyszłych rozwiązań dydaktycznych stosowanych w tym zakresie w Toruniu. Znacząco innej drogi przygotowania zawodowego pracowników archiwów nie wybrały także inne uniwersytety stopniowo przystępujące w Polsce do kształcenia archiwistów. Dopiero ostatnie lata, w których programy studiów archiwistycznych wzbogacone zostały o problematykę zarządzania dokumentacją, przyniosły istotną modyfikację procesu kształcenia archiwistów w Polsce.

³⁷ R. Kozłowski, *Historycy na Wydziale Humanistycznym Wydziale Nauk Historycznych UMK w latach 1945–2005*, [w:] *Instytut Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Mikołaja Kopernika...*, s. 57.